

© 2023, del textos: els autors

© 2023, de les partitures: els autors

© 2023, de les imatges: els autors

© 2023, d'aquesta edició:
Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 — 46003 València
Telèfon: +34 963 883 169
magnanim@dival.es
www.alfonselmagnanim.net

ISBN Volum 1: 978-84-7822-948-2

ISBN Obra completa: 978-84-7822-947-5

Dipòsit legal: V-3822-2022

Disseny de la coberta: Joanra Estellés

Maquetació: Joanra Estellés

Impressió: La Imprenta C.G.

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
[75anys]

**GENERALITAT
VALENCIANA**
Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

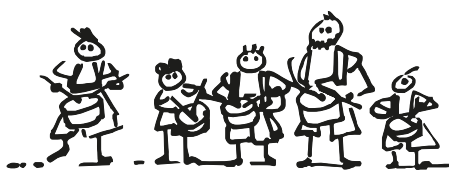
INSTITUT
VALENCIÀ
DE CULTURA

Música, tradició i patrimoni

La Festa
de la Mare
de Déu
de la Salut
d'Algemesí

Andrés Felici Castell

Volum 1

Índex

PRÒLEG

pàg. 07

Josep Enric Estrela

PREFACI

pàg. 09

INTRODUCCIÓ

pàg. 10

ASPECTES CONTEXTUALS DE LES MÚSIQUES DE LA FESTA

pàg. 13

Cristina Martí i Pau Llorca

CAPÍTOL 1

pàg. 25

La Mare de Déu de la Salut:
història, llegenda i festa

CAPÍTOL 2

pàg. 34

La participació de la dolçaina i el tabalet
en la Festa de la Mare de Déu de la Salut
en l'actualitat

CAPÍTOL 3

pàg. 84

Balls i músiques de la Festa

3.1 La Muixeranga

3.2 Els Bastonets

3.3 Les Pastorettes

3.4 La Carxofa i els Arquets

3.5 El Bolero o les Llauradores

3.6 Gegants i Cabuts

3.7 La Creu

3.8 Els Tornejants

EPÍLEG

pàg. 182

FONTS I BIBLIOGRAFIA

pàg. 184

AGRAÏMENTS

pàg. 197

Pròleg

Josep Enric Estrela

La casuística editorial ha fet coincidir la publicació del present treball amb la commemoració del centenari del naixement de l'escriptor Joan Fuster. I unes paraules seues, tot i haver estat publicades en 1977, ens van com l'anell al dit per a obrir aquesta introducció, perquè mantenen la vigència.

L'assagista valencià, en un text que acompanyava un disc del grup Al Tall, editat per EDIGSA aquell any, en referir-se a la melodia que acompanyava la Muixeranga d'Algemesí, afirmava que representava «la tradició popular, senzilla i emocionant» i, metafòricament, hi veia la veu d'un instint «nacional» que no es resignava a claudicar. I hi conclouia: «Cada dia més són els valencians que ens reconeixem en la nostra “identitat” segura, i que volem recuperar-ne les “senyes”».

Amb aquestes línies, Joan Fuster «recuperava» aquella tonada per a l'inventari de materials possibles amb què bastir les esperances de futur per al poble valencià i, encara més, apuntava que hi havia un repertori musical immens vinculat a les tradicions valencianes que calia rescatar de l'oblit o posar en valor. És, justament, des de la darrera perspectiva, que el present treball significa una aportació bibliogràfica valuósissima.

Música, tradició i patrimoni ha estat editat amb la voluntat d'enriquir el panorama bibliogràfic valencià dedicat a la música tradicional i, més concretament, el vinculat a la dolçaina i el tabal en el marc dels rituals de les festes de la

Mare de Déu de la Salut d'Algemesí, declarades patrimoni de la humanitat per la UNESCO.

El primer dels dos volums s'obri amb unes reflexions des de la perspectiva etnomusicològica, a càrrec de Cristina Martí i Pau Llorca, sobre quines funcions socials compleix la música tradicional. Des del dit punt de vista, no hi ha dubte que abasta un corpus dinàmic de celebracions, enteses com un fets socials que evolucionen i s'adapten a les finalitats o als canvis que estableix la col·lectivitat que les organitza i les manté.

Tot seguit, Andrés Felici ofereix dos capítols documentadíssims dedicats al context històric i l'evolució de la Festa d'Algemesí des que se'n tenen notícies, a inicis del segle XVII, i a la intervenció dels dolçainers, testimoniada per primera vegada per escrit un segle després. El tercer capítol –interessantíssim– el dedica als balls i músiques de la Festa, i són especialment valuoses les indicacions per a la interpretació musical en l'execució de les figures plàstiques.

El segon volum, a cura de Xavier Richart, conté les partitures de les melodies que s'interpreten hui en dia en la Festa. És un treball descriptiu fruit d'una anàlisi exhaustiva i que té en consideració el fet que la transmissió de la música tradicional és oral. Un fet definidor és que l'interpret del repertori, una vegada l'ha memoritzat i n'ha assimilat la funcionalitat en cada ball o dansa, desplega també una dimensió creativa que ha de saber expressar amb coherència. En l'origen de la recerca intervingué l'Escola Musical de Tabalet

i Dolçaina d'Algemesí. Un col·lectiu que sempre s'ha mostrat obert i receptiu a col·laborar en totes les iniciatives que promogueren la dignificació del repertori dels nostres instruments.

Xavier Richart, des de la seua rica i experimentada visió del que és la interpretació de la música tradicional valenciana i, més concretament, la vinculada a la dolçaina, insisteix en la necessitat de tindre en compte les particularitats que des del vessant pedagògic i interpretatiu separen els músics formats en el món de la música tradicional en relació amb els de la música «culta» occidental.

Des d'una concepció de la Festa Major d'Algemesí com a mecanisme d'autoreconeixement col·lectiu, el distingit mestre dolçainer posa èmfasi en el fet que les claus perquè es desenvolupe de manera òptima són, al seu parer, dos: l'equilibri entre les motivacions religioses, expressives i identitàries, i la proporcionalitat de la capacitat d'incidència i de decisió dels cercles i grups que hi intervenen.

Qui subscriu aquestes ratlles coincideix amb Xavier Richart que, si volem viure en una societat tolerant i respectuosa de la diversitat, aquests valors han d'impregnar indefectiblement la forma i el fons d'aquelles manifestacions públiques en les quals ens reconeixem com a «poble», com és el cas de la Festa d'Algemesí. Més encara quan gran part del seu valor patrimonial rau fonamentalment en la transmissió oral entre generacions. O dit d'una altra manera: qui ense-

nya, o aprén, o executa, o mira una dansa, o sent una melodia com a espectador, també participa en la celebració transmetent uns valors, voluntàriament o no. Per tant, pel bé del sentit i la plasticitat del conjunt ritual, tothom ha de ser conscient de la comesa que hi du a terme.

En essència, les diverses col·laboracions de la present monografia responen a una voluntat –i també són una crida– perquè la Festa de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí –entesa com a paradigma de fenomen cultural tradicional comunitari– es mantinga viva, i que les persones que hi participen prenguen consciència de llurs responsabilitats en el manteniment, la gestió i la promoció, i les exercisquen amb equilibri i coherència.

Trobem, per tant, una aportació bibliogràfica que ha sigut concebuda per a contribuir a la dignificació del repertori i la interpretació del patrimoni musical tradicional vinculat a la Festa d'Algemesí i, alhora, per a servir de model a futures monografies d'aquest àmbit. Reprenent el fil inicial d'aquestes línies, estem davant d'una aportació que tracta, en definitiva, d'obrir un camí cert de recuperació identitària, tot aportant-hi rigor i coherència, però també sensibilitat i estima.

Prefaci

En l'any 2004 veia la llum un llibre del dolçainer algemesinenc Édgar Cano, amb la col·laboració de Xavier Richart, titulat *Músiques i rituals de les Festes a la Mare de Déu de la Salut*. El llibre, editat per l'Ajuntament d'Algemesí, constituïa la culminació d'un procés de moltes dècades de duració, que consistia a unificar i codificar totes les músiques de la Festa, aspecte que ja havien treballat –totalment o parcialment– diversos músics locals prèviament: Vicente Igual, Miguel Esparza, Agustí Alaman, Moreno Gans, Pepita Barberá, Diego Ramón, Xavier Richart, Vicent Borràs, Édgar Cano...

L'obra es va convertir en tot un referent de la Festa, un material de consulta obligada per als historiadors i de lectura i utilització necessàries per als músics participants. Tan bona en va ser la rebuda, que en pocs anys es va esgotar. Davant la demanda que es va generar, fonamentalment per part de l'Escola Musical de Tabalet i Dolçaina (EMTiD) i el Museu Valencià de la Festa, va començar a plantejar-se la possibilitat de fer-ne una reedició, però hi havia un problema, la Festa, amb el transcurs de pocs anys, havia canviat substancialment, especialment pel que fa a les músiques: en la Muixeranga es van introduir noves variacions de melodies com la de *L'Aranya*; en els Bastonets alguns balls com *La Caceria* es van començar a dansar sencers; en les Pastorettes es van deixar de fer els balls 1, 3 i 5, i també va caure en desús el 7 amb la melodia de la *Marxa Reial*; en el Bolero s'havia compost una música nova per a celebrar el centenari; en la Creu s'havia codificat el repertori; s'havien introduït els Gegants, les Danses d'Algemesí... És a dir, no calia una reedició, sinó una actualització.

A l'estiu del 2015, en la junta de l'EM-TiD, que presidia llavors Boro Esteve, va sorgir la idea de llançar el present projecte. Rafa Adam, membre de la junta, va contactar amb la persona més adequada per a plantejar-li l'empresa: el mestre dolçainer Xavier Richart, qui va suggerir donar-li un caire més acadèmic i rigorós, i proposà la col·laboració de l'historiador i dolçainer Andrés Felici. Així va ser com els dos acceptàrem i ens posàrem a estudiar les opcions més bones per a plantejar el treball, i s'optà finalment no per fer una simple actualització de l'obra anterior, sinó per fer-ne una de nova, que poguera servir com una guia minuciosa i detallada per als dolçainers i tabaleters que volgueren participar en la Festa, com si fora un «llibre de text» del curset de preparació de les músiques.

No obstant això, l'aparició de nova informació, alguna inèdita, a mesura que anàvem investigant, ha fet que no poguérem obviar la introducció, de manera que el que en un principi volia ser una guia simple i clara, s'ha acabat convertint en un estudi voluminós i detallat sobre la Festa, els balls, les músiques i la seua interpretació.

Introducció

Les festes de la Mare de Déu de la Salut es celebren cada 8 de setembre a Algemesí. Els actes festius tenen la màxima expressió en tres processons: una la nit del 7 de setembre, una altra el dia 8 de matí i la darrera el mateix dia de vesprada, i que acaba a la matinada. La celebració ha adquirit una projecció internacional –en el 2011, la UNESCO la declara patrimoni immaterial de la humanitat– fonamentalment gràcies a les danses que desfilen en les tres processons: la Muixeranga, els Bastonets, les Pastorettes, la Carxofa i els Arquets, el Bolero, els Gegants –només en una processó actualment– i els Tornejants. La majoria tenen l'origen en el segle XVIII i resulten significatives perquè, encara que eren molt comunes en tot el territori valencià, Algemesí ha sigut l'única localitat de l'entorn que ha aconseguit mantindre-les al llarg dels segles de manera pràcticament ininterrompuda.

Per això, la Festa d'Algemesí s'ha estudiat molt, sobretot en els darrers anys. S'han editat moltes publicacions, tant llibres com articles científics o de premsa, i fins i tot documentals, que parlen o bé de la Festa en general o bé d'algun component concret, com un ball o les músiques. Són uns estudis que aporten una informació valuosíssima sobre l'origen, indumentària, participants, interpretació de danses o actes de la Festa, però encara no hi ha un treball escrupolosament complet que abaste tots eixos i d'altres aspectes.

I això és una labor francament complicada, perquè les festes de la Mare de Déu de la Salut tenen una peculiaritat, compartida també amb moltes altres celebracions i rituals: té molts punts de vista diferents. A la gent del poble li agrada a vegades conèixer aspectes nous de la seua festa, per això canvia el lloc des d'on veu la processó, o puja a un balcó, o acudeix a la plaça a veure

l'entrada, o dins de l'església, o participa amb el ciri, o s'acosta a un cantó on sap que es balla *La Fuga*, o on la Muixeranga fa *L'Alta...* i sempre sol descobrir alguna cosa que desconeixia: alguna melodia dels Bastonets que no havia sentit mai, una parella nova del Bolero, una construcció de la Muixeranga que no havia vist encara, un músic de procedència llunyana...

Però també dins del seguici hi ha innumbrables punts de vista: el del xiquet que remata *L'Alta de Sis*, el d'una persona que porta el Guió, el d'un músic de la banda de música, el d'un fester que sosté la safata de donatius, el dels botargues, el dels Volants, el dels xiquets dels misteris, el dels campaners, el de les autoritats... I encara que cada processó està plena de molts moments emotius, anecdòtics, històrics..., no hi ha ningú que ho pugua veure tot durant les més de catorze hores de desfilada –ajuntant-les les tres.

No obstant això, hi ha un col·lectiu que, encara que no està present en tota la processó, sap tot el que ocorre en sis dels set balls¹ que hi participen: els dolçainers i tabaleters. No únicament coneixen les melodies que s'hi ha d'interpretar, sinó que saben distingir les diferents figures de la Muixeranga, en algunes danses són qui indiquen què, com i quan s'ha de ballar –com ara en els Bastonets–, i a vegades inclús controlen els balladors perquè tinguen un comportament adequat al llarg del recorregut. Encara així, és un col·lectiu, un dels més nombrosos de la Festa –en l'any 2018 participaren 240 dolçainers i tabaleters diferents en les processons (172 dolçainers i 68 tabaleters), i altres anys s'ha superat la xifra arribant vora tres-cents músics–, que alhora és un dels més desprestigiats: tan sols cal mirar reportatges de la Festa, cròniques, fotografies... Els músics poques vegades són citats o entrevistats,

¹ Tenim en compte ací que molts dels timbalers dels Tornejants també han participat altres anys en la Festa com a tabaleters i s'han format en l'Escola Musical de Tabalet i Dolçaina d'Algemesí.

i menys encara apareixen en imatges. El focus d'atenció principal sempre són els balls i els balladors, i converteixen els intèrprets a vegades en obstacles de visió per a espectadors i fotògrafs.

El poble d'Algemesí, que en altres èpoques ha vist agonitzar la Festa per l'absència de dolçainers, pareix actualment no ser conscient de la importància que tenen els músics. Tal com ha assenyalat Xavier Richart en alguna ocasió, si algun any un ball no participara seria una llàstima, però no passaria res, els altres farien marxa –com així de fet ha ocorregut diverses vegades– i es podria fer la processó. Però si no eixiren els músics, no podria dansar cap ball.

Encara que el que volem en part en el present treball és ressenyar la importància dels músics, som conscients que no som –ni volem ser– els protagonistes. Tots i cada un dels elements de la Festa són molt rellevants i tenen una funció concreta, de manera que la seua absència sempre implica canvis i modificacions; però cap de tots és imprescindible. L'únic element que no pot faltar mai, i a vegades pareix que se'n oblidia, és la Mare de Déu de la Salut.

El present treball el que pretén és mostrar un punt de vista diferent de la Festa, des del mateix cor de la processó, una perspectiva nova poc tractada fins ara: la dels dolçainers i tabaleters, profunds coneixedors de les músiques i de les danses. Així com un muixeranguer només pot parlar sobre el seu grup, perquè és el que coneix i on ha participat durant molts anys, un dolçainer experimentat pot parlar amb coneixement sobre pràcticament tots els balls.

Així es volen aclarir uns quants conceptes bàsics –quantes melodies té cada ball, quins títols tenen, quines es dansen i quines no, des de quan s'han tocat, per què...– i crear una guia clara sobre l'execució actual, ja que per a ser intèrpret en un ball no cal només conèixer les músiques,

se n'ha de saber el funcionament, les característiques, els rituals que hi ha en diferents punts del recorregut, els costums dels dansadors... Al cap i a la fi, un bon dolçainer ha de ser un bon coneixedor de la Festa.

Per tal d'estructurar-ho tot de la millor manera possible, el llibre està dividit en tres parts.

La primera, elaborada per Cristina Martí i Pau Llorca, a mode d'introducció, contextualitza les músiques de la Festa des del vessant etnomusicològic. La segona, d'Andrés Felici, conté el text i les fotografies, i es divideix en tres blocs. En el primer el que es pretén es fer una introducció breu a la Festa de la Mare de Déu, en el segon s'aborden tots els actes on participen els nostres instruments tradicionals, i en el tercer es tracten els diferents balls, el seu repertori i la manera adequada d'executar-ne la música. La tercera part, de Xavier Richart, inclou totes les partitures de la Festa tal com s'executen en l'actualitat, amb una introducció i una anàlisi breu prèvia.

Per a poder fer el treball de la millor manera possible hem consultat moltes fonts documentals: els programes de festes, els articles escrits en les revistes locals –*Berca, Marjal, Boletín Municipal de Algemesí, Imperio...*– així com en altres periòdics –*Las Provincias, El Pueblo, Diario de Valencia, La Correspondencia de Valencia...*–, els llibres de comptes de la Festa conservats en l'arxiu municipal, els llibres de racional de la paròquia de Sant Jaume, molts articles publicats en revistes científiques o de divulgació, reculls antics de partitures de les músiques dels balls, estudis de folkloristes, gravacions sonores i visuals...

Però tota eixa informació també s'ha contrastat amb una faena de camp meticulosa, amb gravacions i anotacions de músics de tots els balls durant les festes dels huit últims anys, i parlant amb molts dels protagonistes: mestres de ball, balladors, músics, erudits locals, festers... El re-

sultat final és una grandíssima quantitat de dades que cal contrastar i estudiar, intentant aclarir les incongruències que sempre solen aparèixer quan es comparen diversos testimonis.

Quan u comença a investigar s'adona que és molt difícil parlar amb rigor d'un aspecte tan ampli com és la Festa d'Algemesí, on quasi qualsevol persona pot aportar el seu propi granet d'arena amb la seua vivència personal —quin algemesinenc no ha participat o ha vist alguna vegada en la seua vida alguna processó de la Mare de Déu?—; per això es fa necessari parlar amb molta gent, com més, millor.

Per tota la informació que hem recopilat —i recopilem encara—, sabem que el present treball queda incomplet en certs aspectes, que s'haurien de tractar en estudis futurs, com per exemple l'origen de les diferents músiques, l'evolució i les figures dels músics que les interpretaren. També som conscients de la importància de comunicar de manera adequada tota la informació a tots els públics, per això hem volgut eliminar moltes referències i citacions bibliogràfiques del text definitiu —encara que no ho parega—, incorporant en la bibliografia final una relació extensa de totes les fonts consultades, i adequar el llenguatge per a qualsevol lector.

Un altre aspecte, que també considerem molt important, és la il·lustració del volum. Hem aprofitat les processons dels darrers anys per a demanar col·laboració a diversos fotògrafs per a generar un material que era molt escàs: fotografies on els protagonistes foren els músics i no els balls. A banda d'aprofitar per a captar imatges d'alguns actes dels quals pràcticament no hi havia material gràfic, com la despertà, el passacarrer de l'antevspra o la plega.

El títol elegit per al projecte, complex, ha sigut MÚSICA, TRADICIÓ I PATRIMONI, perquè pensem que són les tres paraules que defineixen més bé l'esperit d'un treball dedicat fonamentalment a la música, la seua transmissió i evolució a través de la tradició, i la importància de la seua conservació mitjançant el poble i també un títol de reconeixement universal com és el de patrimoni immaterial de la humanitat de la UNESCO.

Finalment, només cal afegir que l'objectiu final de tot l'estudi no és «establir càtedra» i mostrar com s'han de fer i tocar les coses. L'objectiu únicament és deixar constància de com s'han executat les diferents danses fins al 2019, i, si es pot, intentar saber com es feien abans, fet que pensem que té un valor afegit important més encara després de la suspensió de les processons dels anys 2020 i 2021 per culpa de la pandèmia de la COVID-19. Però tenim clar que la Festa és un element viu i per tant ha d'anar canviant i variant per adaptar-se als nous temps: gràcies a això ha aconseguit sobreviure fins ara.

© 2023, del textos: els autors

© 2023, de les partitures: els autors

© 2023, de les imatges: els autors

© 2023, d'aquesta edició:
Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 — 46003 València
Telèfon: +34 963 883 169
magnanim@dival.es
www.alfonselmagnanim.net

ISBN Volum 2: 978-84-7822-949-9
ISBN Obra completa: 978-84-7822-947-5
Dipòsit legal: V-3822-2022

Disseny de la coberta: Joanra Estellés
Maquetació: Joanra Estellés
Impressió: La Imprenta C.G.

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
[75anys]

**GENERALITAT
VALENCIANA**
Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

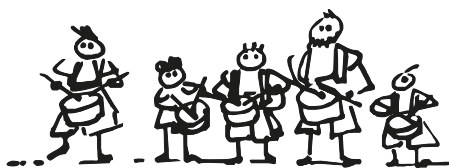
INSTITUT
VALENCIÀ
DE CULTURA

Música, tradició i patrimoni

La Festa
de la Mare
de Déu
de la Salut
d'Algemesí

Xavier Richart Peris

Volum 2

Índex

LA MÚSICA DE LA FESTA

pàg. 09

Les transcripcions en partitura
L'autoria de les músiques
La interpretació
Les estratègies expressives
Comentaris sobre les músiques

LA MÚSICA DE LES DANSES D'ALGEMESÍ

pàg. 14

Comentaris
Partitures

LA MÚSICA DE LES CERCAVILES

pàg. 20

Comentaris
Partitures

LA MÚSICA DEL BALL DE LA MUIXERANGA

pàg. 30

Comentaris
Partitures

LA MÚSICA DEL BALL DE BASTONETS

pàg. 43

Comentaris
Partitures

LA MÚSICA DEL BALL DE LES PASTORETES

pàg. 63

Comentaris
Partitures

**LA MÚSICA
DEL BALL DE LA CARXOFA I ELS ARQUETS**

pàg. 70

**Comentaris
Partitures**

**LA MÚSICA
DEL BALL DE LES LLAURADORES**

pàg. 73

**Comentaris
Partitures**

**LA MÚSICA
DEL BALL DE GEGANTS I CABUTS**

pàg. 100

**Comentaris
Partitures**

**LA MÚSICA
DE LES TOCATES DE LA CREU**

pàg. 110

**Comentaris
Partitures**

**LA MÚSICA
DEL BALL DE TORNEJANTS**

pàg. 135

**Comentaris
Partitures**

**REFLEXIONS PERSONALS
AL VOLTANT DE LA FESTA**

pàg. 144

Índex de partitures

Les Danses d'Algemesí

L'Eixida	Anònim	<i>pàg. 15</i>
Melodia 1	Anònim	<i>pàg. 16</i>
Melodia 2	Anònim	<i>pàg. 17</i>
Melodia 3	Anònim	<i>pàg. 18</i>
Fandanguet	Anònim	<i>pàg. 18</i>

Les cercavíles

Ritme propi de cercavila	Anònim	<i>pàg. 21</i>
Ritme propi de despertà	Anònim	<i>pàg. 21</i>
Fentina	Xavi Richart	<i>pàg. 22</i>
El Matiner	Xavi Richart	<i>pàg. 24</i>
Arranca la Plega	Xavi Richart	<i>pàg. 26</i>
Cercavila de l'antevespra	Xavi Richart	<i>pàg. 28</i>

El ball de la Muixeranga

El Ball o Florete	Anònim	<i>pàg. 31</i>
L'Enterro	Anònim	<i>pàg. 32</i>
Torres i figures	Anònim	<i>pàg. 33</i>
Torres i figures (colla)	Anònim (arranj. de X. Richart)	<i>pàg. 34</i>
L'Aranya	Anònim	<i>pàg. 37</i>
Torres i figures (ornamentada)	Anònim (arranj. de X. Richart)	<i>pàg. 38</i>
Torres i figures (funcional)	Anònim	<i>pàg. 40</i>

El ball de Bastonets

L'U	Anònim	<i>pàg. 45</i>
La Queta	Anònim	<i>pàg. 46</i>
El Paco	Anònim	<i>pàg. 46</i>
La Figuera	Anònim	<i>pàg. 47</i>
Tres Colpets	Anònim	<i>pàg. 47</i>
Sis Colpets	Anònim	<i>pàg. 48</i>
Defensa de Planxa	Anònim	<i>pàg. 48</i>
Defensa de Planxa 2	Anònim	<i>pàg. 49</i>
L'Ampla	Anònim	<i>pàg. 49</i>
La de Planxa	Anònim	<i>pàg. 50</i>
La Gallega	Anònim	<i>pàg. 51</i>
La Corredora	Anònim	<i>pàg. 52</i>

Set i Dèneu	Anònim	pàg. 53
El Mambrú	Anònim	pàg. 53
La Caceria	Anònim	pàg. 54
Dos Quinze	Anònim	pàg. 55
Dos Quinze 2	Anònim	pàg. 55
El Bolero	Anònim	pàg. 56
El Negret	Anònim	pàg. 57
La Gavatxa	Anònim	pàg. 58
La Fuga	Anònim	pàg. 59
L'Altar	Anònim	pàg. 60

El ball de les Pastoretes

Ball núm. 1 i 3	Anònim	pàg. 64
Ball núm. 4	Anònim	pàg. 65
Ball núm. 5	Anònim	pàg. 66
Ball núm. 6	Anònim	pàg. 67
Ball núm. 7, Marxa d'Algemesí	Anònim	pàg. 68
Ball núm. 7, Marxa Reial	Anònim	pàg. 69

El ball de la Carxofa i el ball dels Arquets

La Carxofa	Anònim	pàg. 71
Els Arquets	Anònim	pàg. 72

El ball de les Llauradores

Bolero 1 (Bolero 2 Reies)	Anònim	pàg. 74
Bolero 2 (Bolero 5 Madrid)	Vicente Redondo	pàg. 76
Bolero 3 (Bolero 3 Trensats)	Vicente Redondo	pàg. 78
Bolero 4 Pardines (Bolero 4 Típics)	Miguel Esparza	pàg. 80
Bolero 5 del Centenari (Bolero 1 València)	Juan Giménez	pàg. 82
Bolero 6 Proccional (Bolero 6 Bots)	Ernesto Francés	pàg. 84
Bolero 1 (Bolero 2 Reies)	Anònim (arranj. de X. Richart)	pàg. 88
Bolero 2 (Bolero 5 Madrid)	Vicente Redondo (arranj. de X. Richart)	pàg. 90
Bolero 3 (Bolero 3 Trensats)	Vicente Redondo (arranj. de X. Richart)	pàg. 92
Bolero 4 Pardines (Bolero 4 Típics)	Miguel Esparza (arranj. de X. Richart)	pàg. 94
Bolero 5 del Centenari (Bolero 1 València)	Juan Giménez (arranj. de X. Richart)	pàg. 96
Bolero 6 Proccional (Bolero 6 Bots)	Ernesto Francés (arranj. de X. Richart)	pàg. 98

El ball de Gegants i Cabuts

Ball dels Cabuts d'Algemesí	Ernest Francés	<i>pàg. 101</i>
Xàquera dels Cabuts d'Algemesí	Anònim (arranj. de X. Richart)	<i>pàg. 102</i>
Dansa de la Moreneta	Agustí Alaman (arranj. de X. Richart)	<i>pàg. 104</i>
Gegants d'Algemesí	Josep Juste	<i>pàg. 106</i>

Les tocatres de la Creu

Ritme propi de processó	Anònim	<i>pàg. 111</i>
Eixida i entrada de la Creu	Anònim	<i>pàg. 112</i>
Processó de València	Anònim (arranj. de X. Richart)	<i>pàg. 114</i>
Floretes de cementeri 1	Xavi Richart	<i>pàg. 115</i>
Floretes de cementeri 2	Xavi Richart	<i>pàg. 116</i>
Floretes de cementeri 3	Xavi Richart	<i>pàg. 117</i>
Processó	Alejandro Blay	<i>pàg. 118</i>
Processó de València (<i>Xàquera</i>)	Anònim (arranj. de X. Richart)	<i>pàg. 120</i>
Àngelus	Diego Ramón	<i>pàg. 121</i>
Processó de Morella	Anònim (arranj. de X. Richart)	<i>pàg. 122</i>
Processó a sant Martí Bisbe	Joaquín Gericó	<i>pàg. 124</i>
Gojos	Anònim	<i>pàg. 125</i>
Processó de Peníscola	Anònim (arranj. de X. Richart)	<i>pàg. 125</i>
Sumàndria	Jacint Hernández (arranj. de J. Gericó)	<i>pàg. 126</i>
Pas de processó de València	Anònim (arranj. de X. Richart)	<i>pàg. 128</i>
Processó de la Rosquilleta	Enric Gironés	<i>pàg. 129</i>
Lluïset	Jacint Hernández (arranj. de X. Richart)	<i>pàg. 130</i>
Lliri d'aigua	Pepe Martínez	<i>pàg. 131</i>
Processó de la morera	Xavi Richart	<i>pàg. 132</i>
Enterro de la Mare de Déu	Xavi Richart	<i>pàg. 133</i>
Les tres roses	Xavi Richart	<i>pàg. 134</i>

El ball de Tornejants

El Patge	Anònim	<i>pàg. 136</i>
Magos	Anònim	<i>pàg. 136</i>
Floretes	Anònim	<i>pàg. 137</i>
La Fuga	Anònim	<i>pàg. 138</i>
Indicacions per als tabaleters	Vicent Borràs	<i>pàg. 141</i>

La música de la Festa

Les transcripcions en partitura

Les partitures de les melodies i els ritmes inclosos en el present volum corresponen a les transcripcions de les melodies i els ritmes que s'interpreten en l'actualitat en la Festa Major d'Algemesí. Aquest treball es basa, fonamentalment, en una observació i una anàlisi exhaustiva dutes a terme entre els anys 2016 i 2018.

L'any 2016, l'Escola Musical de Tabal i Dolçaina, representada per Rafa Adam, va coordinar un grup de músics que, amb la tutela d'Andrés Felici, van fer moltes gravacions i observacions *in situ* de les melodies i els ritmes de tots els balls en diferents moments de la Festa. Després d'escoltar i analitzar tots els àudios, vaig fer les transcripcions a partitura d'algunes melodies de balls recuperats o «reinventats». Posteriorment, vaig fer les rectificacions que vaig creure oportunes a les transcripcions que ja venien utilitzant-se des de feia temps. I, finalment, hi he incorporat a la meua selecció músiques de nova creació que han estat acceptades i dotades de funcionalitat concreta per part de l'EMTiD i els balladors. Per a decidir les noves incorporacions i les rectificacions, he tingut en compte les opinions de diferents dolçainers i tabaleters amb experiència en la Festa —alguns dels quals, mestres de l'EMTiD—, i de diversos caps de ball, per tal de consensuar els canvis.

Els ritmes del tabal els ha revisat Vicent Borràs, mestre tabaleta i professional de prestigi, i també fill d'Algemesí. En el ball dels Tornejants, el ritme del timbal base l'ha revisat Boro Ferragud, i les melodies del ball de les Llauradores les ha validades Claudio Adam, tots dos músics habituals dels respectius balls.

Per a fer les transcripcions he contrastat les que s'usen actualment amb partitures localitzades en els arxius personals de dolçainers que participaren en la Festa des del segon terç del segle passat.¹ Fet que és indicatiu que qui coneixia el codi emprava l'escriptura per a plasmar les músiques, tant per a recordar-les com, si esqueia, per a transmetre-les. Però no podem oblidar que parlem d'un percentatge anecdòtic, si el comparem amb el gran nombre de músics que han après a tocar d'oïda i han participat en la Festa sense utilitzar partitures mai.

També, i gràcies a les investigacions d'Andrés Felici, he tingut l'oportunitat d'analitzar altres transcripcions d'alguns músics locals que no provenien de l'esfera estrictament tradicional.² Confesse que em resulta curiós i gratificant que a Algemesí, cap a mitjan segle xx, sorgira un moviment amb consciència de la importància i la qualitat de les músiques de la Festa, que estiguera conformat per persones educades en la música

1 Antonino Roig i Bernardo Soler.

2 Olegario Roig, José Moreno Gans, Miguel Esparza, Agustí Alamán, Ernesto Francés i Pepita Barberà.

«culta» occidental i que, amb la sospita de la crisi imminent, es dedicaren a escriure i recopilar tot el que pogueren. Fins i tot, hem trobat un manuscrit de Doña Pepita Barberà que sembla un mètode d'iniciació a la dolçaina, on es tracta com qualsevol altre instrument de vent, amb exercicis de tècnica i una seqüenciació peculiar de les toques.

En l'actualitat, qui toquem la dolçaina o el tabal solem utilitzar les partitures per a aprendre les toques, però partim de la circumstància que la majoria de músiques ja les coneixem perquè som nadius d'Algemesí i les hem sentides des de ben menuts. Ara bé, en les actuacions en directe només acostumem a emprar notació escrita en la Creu i algunes cercaviles, possiblement perquè en ser composicions de nova creació i no provinents del repertori heretat, encara no s'han consolidat en el corpus memorístic dels sonadors. Per tant, la majoria de les persones que fem sonar la dolçaina en la Festa interpretem gran part de les melodies de memòria, perquè fer-ho així ens permet més flexibilitat interpretativa i més atenció a tots els elements que envolten el fet ritual. Aquesta manera de fer també possibilita l'adaptació i la interacció idònies amb els balladors, les balladores i el públic. D'altra banda, tampoc s'ha d'oblidar l'existència de balls, com per exemple els Bastonets, on l'ús del paper pautat és impossible per una qüestió pragmàtica que respon al ritme frenètic del ritual.

Tal com he esmentat, un dels trets característics de la música tradicional és la transmissió oral, a diferència de la música «culta» occidental, que utilitza la partitura com a mitjà de transmissió. És a dir, el músic tradicional crea les melodies interpretant-les directament amb el seu instrument i, puntualment –i sempre amb posterioritat al fet creatiu–, les escriu per tal de recordar-les. Aquesta manera de procedir és just la contrària que la que s'empra en la música «culta», en la qual els compositors creen la música en la partitura i després s'interpreta respectant-la escrupolosament. És per això que el músic tradi-

cional sempre ha de tindre una part important de creador, ja que encara que toque melodies heretades d'altres, acabarà fent-les pròpies per la seua manera particular d'interpretar-les. També té la possibilitat d'adaptar-les o de tocar-les en altres festes i rituals.

En conseqüència, les partitures que presente en aquest treball són descriptives i no prescriptives. No pretenen ser un objecte a analitzar de manera rigorosa i científica des dels paràmetres observacionals de la música «culta» occidental, sinó oferir certa ajuda per a recordar la melodia o el ritme, i estan adreçades a qui toca la dolçaina o el tabal. Per tant, per a comprendre i interpretar coherentment la música tradicional, s'ha de donar molta importància al fet que l'aprenentatge de les melodies es base, fonamentalment, en l'escolta reiterada dels àudios i assimilar tot el coneixement necessari per a complir la funcionalitat que demana cada ball i ritual. Si utilitzem la partitura com a llei absoluta, podem caure en el parany de l'estancament i la reiteració dels elements expressius. No resulta suficient executar allò que està escrit en una partitura sota el paradigma, cànons i convencionalismes de la música «culta» occidental, sinó que s'han d'escoltar i interioritzar les músiques abans de llegir les partitures. Amb tot, ni les gravacions ni la descripció dels rituals tenen la pretensió de convertir-se en una cosa definitiva; tan sols aspiren a ser una mostra o possibilitat d'interpretació i de comportament.

Per aquestes raons, he optat per no anotar en les transcripcions els elements expressius; només indique una velocitat d'execució aproximada. Sols s'han respectat els elements expressius que alguns autors han indicat en les toques de nova creació. D'una melodia del ball de la Muixeranga he inclòs diferents versions amb motius ornamentals escrits, amb la intenció de reivindicar la interpretació solista, ja que el tractament és ben diferent a la del conjunt o colla, com comentaré més avant.

L'autoria de les músiques

En les partitures d'obres adscrites a la música «culta» occidental, l'espai que queda davall del títol o a la dreta és el lloc reservat generalment per a consignar el nom del compositor. De la mateixa manera, en les transcripcions referents a música tradicional publicades en els diferents cançoners i recopilacions del segle xx, s'acostumava a indicar en la mateixa zona el nom del poble on s'interpretava la música. I això pot induir a confusió. Cal aclarir que la intenció del recopilador o el transcriptor era la de connotar que aquella melodia en concret s'havia interpretat en aquella localitat i en un moment puntual durant la seua recerca, però en cap cas es pretenia manifestar que el poble en fora l'autor, ni el propietari intel·lectual.

Pel que fa al cas, cal recordar que totes les melodies han tingut un creador. Això és un fet evident en les partitures de nova creació que generalment les firma el compositor, però també és extensible a les del repertori heretat, de les quals en desconexem l'autoria. Tota melodia ha tingut un creador, cap no ha brollat d'un ullal ni ha caigut del cel. El més probable és que foren els mateixos dolçainers qui s'inventaren les diverses melodies o n'adaptaren d'altres de moda en la seua època. Atenent la condició d'ofici —és a dir, d'artesà— del

dolçainer, aquells intèrprets no tenien la concepció romàntica de l'artista anhelós que la seua obra perdurara en el temps, i no sentien la necessitat de rubricar o fer-ne constar l'autoria. A més, recordem que la majoria no traslladaven al pentagrama les seues toques i, per tant, s'ha esvaït qualsevol indici de personalisme.

La meua proposta és que qualsevol melodia es puga considerar tradicional quan el poble —o un col·lectiu que forme part del poble— li atorgue una funcionalitat definida en un moment determinat de la Festa, i la decisió de com interpretar-la corresponga a l'instrumentista habitual i no a l'autor, ja siga autor conegut o anònim. Així doncs, considere amb normalitat el fet de crear noves melodies, nous rituals, o adaptar-ne d'antics, sempre des de la coherència. En qualsevol cas, tal com ha ocorregut fins ara, serà el poble o col·lectiu qui decidisca si aquestes accions perduren en el temps o no.

Per tots els motius exposats, he decidit que en les partitures aparega reflectit el nom de l'autor, i en el cas que no siga conegut, fer servir el concepte convencional d'anònim.

La interpretació

Reitere el fet que els dolçainers i els tabalers valencians han sigut músics tradicionals solistes, en essència. Per dur a terme la seua tasca necessiten estar dotats d'una important flexibilitat i capacitat d'adaptació per a poder coordinar-ne les interpretacions amb els altres interlocutors de la Festa, bé siguen els moviments dels balladors, indicacions dels festers o exigències dels veïns del poble. Per tant, si les habilitats li ho permeten, podrà ornamentar, fer variacions de les melodies, inventar-ne de noves o adaptar-ne d'heretades a altres danses o situacions d'us, sempre que la interpretació siga coherent amb la funcionalitat i el ritual. A la fi, com he esmentat adés, serà el

poble qui decidirà si les seues creacions i maneres d'interpretar perduren en el temps o són substituïdes. Perquè estem davant de costums ancestrals, de celebracions que van canviant de significat a mesura que la societat evoluciona amb el temps. I la melodia, el ball, i, fins i tot, el ritual, només són eines per a assolir una finalitat més gran: la identitat d'un poble a través de la celebració col·lectiva.

En aquest punt es fa necessari repetir que la incorporació recent de les colles i la gran quantitat de persones tocant la dolçaina i el tabal que participen actualment en la Festa Major semblen un fenomen social bastant interessant que garan-

teix l'abastiment de músiques per a la Festa, però també empobreix la interpretació i dilueix el *modus operandi* de la música tradicional, ja que es tendeix a l'estandardització i la immobilitat de les melodies pel fet d'executar-les en conjunt.

Tot i que m'agrada molt el toc de *La Muixeranga* interpretada per molts músics quan comencem les processons, mentre es basteixen figures grans i espectaculars, també m'encanta poder tocar-la sol, amb un tabal. En cada figura i cada torre, la progressió i el tempo de muntar i desmuntar, l'ànim dels muixerangers i el meu estat personal en aquell instant, aconsegueixen influir-me profundament en la interpretació. Evidentment, les colles de dolçaines i percussió s'han convertit en un fenomen social i musical que, de manera més o menys conscient, tendeixen a deixar de banda i abocar a l'extinció la parella tradicional. És ben clar que les colles compten amb un protagonisme important i han de tindre la seua funció dins de la nova societat, però no poden deixar de saber quins en són els orígens i la raó de ser dels nostres instruments: la transmissió d'una cultura pròpia i identitària. La interpretació per part de grans conjunts conformats majoritàriament per

músics aficionats impossibilita la «manera de fer» dels professionals experimentats. Per això, la decadència de la parella tradicional no sols comporta un problema social per la desaparició d'un ofici, sinó que també desapareix una manera particular de fer sonar les nostres músiques, la qual, en definitiva, ha sigut i hauria de ser referència per a tots els principiants.

Per tal de buscar-li un espai a la interpretació individual de la parella tradicional, hem gravat un CD doble amb totes les músiques tradicionals de la Festa amb el títol *Música, tradició i patrimoni; la Festa de la Mare de Déu d'Algemesí*, fruit de l'encàrrec de l'Escola Musical de Tabal i Dolçaina. La majoria dels àudios de dolçaina i tabal els interpreten els solistes Vicent Borràs, Cristina Martí i jo mateix. Només hi ha dos excepcions que s'interpreten en colla: *Eixida i entrada de la Creu* i la versió de la *Muixeranga* per a colla. En la gravació també han participat altres dolçainers que toquen habitualment en la Festa, per tal d'oferir diferents timbres i caràcters expressius. Són Andrés Felici, Pepe Bresó, Salva Candel, Samuel Gómez, Alejandro Blay i Josep Juste.

Les estratègies expressives³

– L'emissió del so. El timbre pot ser l'element més precís per a identificar la dolçaina, i també, tot i que de manera més subtil, cada intèrpret. En els àudios que mostrem, podem identificar cada dolçainer, en una primera escolta, pels canvis de color i pel volum del seu so particular, i, posteriorment, per com utilitza, o no, les diferents estratègies expressives.

En la gravació, la dicció i el fraseig poden resultar ben diferents de les dels dolçainers antics. En la interpretació de *La Muixeranga* en trobem un exemple clar. De tocar separant molt les frases i fer notes curtes –recomane sentir versions anteriors als anys huitanta– a «cantar» la melodia amb intensitat i direccionalitat intentant imitar la veu.

El vibrat s'usa amb diferents amplituds i velocitats, de manera constant o al final de les notes llargues.

Només s'observen dinàmiques –canvis de volum– en els boleros del ball de les Llauredors, en alguna tocata de processó i en alguna versió de *La Muixeranga*, però sempre resulten bastant subtils, si tenim en compte les característiques físiques del nostre instrument.

De manera anecdòtica, en el ball de la Muixeranga –concretament en la figura de *La Figueyeta* i en el *Ball o Florete*– apareixen xicotets glissandos per tal d'imitar els moviments dels muixerangers.

³ Classificació basada en Reig, 2011: 397.

– L'articulació. S'utilitzen els lligats i els diferents atacs de les notes picades (*staccato* i *portato*). En les toques ràpides, l'articulació sol ser més concreta i «dura», amb una certa separació entre les notes i, si s'utilitza el lligat, quasi sempre es fa en les primeres figures del grup de quatre semicorxeres. Quan sonen més notes lligades sol ser per una qüestió pragmàtica, ja que, a partir d'una velocitat elevada, resulta impossible articular les notes. Això es veu ben clar en toques del ball de Bastonets, com ara *La Corredora*. En les melodies més lentes, com *La Muixeranga* o algunes processons, es busca un fraseig més «cantat» –combinació de picat i lligat–, i s'usa el lligat expressiu.

– L'ornamentació melòdica. L'adorn més emprat és el mordent ascendent de dos notes combinat, la major part de les vegades, amb l'articulació *trato* –*triatto*. Les ornamentacions, bàsicament, consisteixen a omplir intervals amb notes afegides, i ben ràpides, que abasten des de grups de dos o tres notes, fins a escales llargues. No hi són massa habituals les variacions melòdiques.

– L'afinació. Tot i que en la dolçaina el sistema temperat no és el més natural, és el que acostumem a buscar. Però en moltes ocasions aquesta cerca no sol ser exacta i es fan evidents algunes imprecisions derivades de la dificultat de l'instrument o de l'habilitat de l'executant.

– El tempo. La velocitat d'execució varia molt en totes les toques i està intrínsecament lligada a la seua funcionalitat, és a dir, dependrà dels moviments dels dansants o del caràcter de cada ritual. La pulsació sol ser constant en la major part de les danses, i només canvia en *Eixida de les Danses d'Algemesí*, en *La Gallega* i en *L'Altar* del ball de Bastonets. *L'accelerando* es fa evident en *La Fuga* del ball de Bastonets i en el *Fandanguet* de les Danses d'Algemesí. El *ritardando* només s'aprecia de manera subtil en el final d'*El Ball o Florete*. Trobem un recitatiu en *L'Enterro* de la Muixeranga, i una interpretació molt lliure en una de les versions de *La Muixeranga*. També es poden observar *rubatos* en algunes melodies lentes. Tot i que no apareixen ritmes *aksak*, a vegades la melodia de *La Carxofa* s'aproxima al ritme 3+2+2 en comptes del 2/4 en què està transcrita. Aquest fet s'evidenciava en gran manera quan la melodia la cantava Marisol Llàcer, l'antiga mestra del ball.

Els timbalers dels Tornejants utilitzen estratègies pròpies dels instruments de percussió que empren baquetes. Aquesta amalgama de recursos, sumada al timbre i a l'afinació diferent que té cada instrument, també permet identificar l'estil particular de cada intèrpret.

Comentaris sobre les músiques

Abans d'estudiar-les de manera particularitzada, i per a donar una idea de la diversitat i la barreja de gèneres, estils i tipus de música distints que incorpora la banda sonora de les celebracions dedicades a la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí, observem que els gèneres de la música tradicional valenciana⁴ que s'hi fan presents són de tres tipus:

Les danses, balls de carrer o de plaça, denominats també «balls solts», que, amb diferents nomenclatures, possiblement és la dansa més po-

pular en totes les comarques valencianes. A la Festa la podem trobar en les Danses d'Algemesí i en el ball de les Llauredors.

Les cercaviles rituals,⁵ en forma de despertades –*El Matiner* i *Fentina*–, anuncis –*Arranca la Plega* i *Cercavila de l'Antevespra*– i toques de processó –*Entrada i eixida de la Creu*.

I, òbviament, les danses rituals, com la Muixeranga, Bastonets, Pastorettes, Carxofa, Arquets, Gegants, Cabuts i Tornejants.

⁴ Basat en la classificació de Reig, 2011: 440.

⁵ També s'utilitzen cercaviles d'acompanyament i festives, però no s'han inclòs en el llibre per la variabilitat.